

„IZMEĐU KRALJA I NARODA NEMA POSREDNIKA”. DINASTIČKA PROPAGANDA U VREME ŠESTOJANUARSKOG REŽIMA*

Mr Ivana DOBRIVOJEVIĆ
Institut za savremenu istoriju, Beograd

APSTRAKT: Autor u radu pokušava da osvetli odnos „običnih” ljudi prema kralju, dinastiji Karadorđević i monarhiji uopšte u periodu 1929–1934.

Prelazak na šestojanuarski režim

Polovinom 1928. godine kralj se suočio sa teškom državnom, ustavnom i parlamentarnom krizom¹ za koju političke stranke nisu imale odgovor. Nespreman za preuređenje na federalističkoj osnovi, okružen grupom dvorskih radikala i demokrata, kao i nekolicinom hrvatskih i slovenačkih političara koji ni u sopstvenim partijama nisu uživali podršku i poverenje a kamoli u masama, kralj je pokušao da posle samo deset godina zajedničkog života „troimeni narod” stopi u jedno pleme i izgradi jaku (jedno)nacionalnu državu sposobnu da se suprotstavi spoljnim neprijateljima. Kraljevina je tako zakoračila u diktaturu koja će državnu krizu samo produbiti, raspršiti ideju jugoslovenstva i dovesti do potpunog i tragičnog poraza kralja Aleksandra, kako političkog tako i ličnog.

Čak su i oni savremenici koji su se protivili prelasku na diktaturu, smatrajući da njeno zavodenje u zemlji sa nedovoljno razvijenom političkom kulturom i demokratskim tradicijama ne može biti ni privremeno ni kratkotrajno kako

---

* Rad je nastao u okviru projekta „(Ne)uspešna integracija – (ne)dovršena modernizacija: Međunarodni položaj i unutrašnji razvoj Srbije i Jugoslavije 1921–1991” koji finansira Ministarstvo nauke i ekologije Republike Srbije.

¹ Britanski poslanik u Beogradu je u izveštaju od 10. 1. 1929. pisao da je „propadanje parlamenta bilo toliko duboko da je zadiralo u njegovu vitalnost te je veliki hirurški zahvat bio neophodan da ne bi došlo do potpune propasti”. Arhiv Jugoslavije (u daljem tekstu AJ), Forin Ofis (u daljem tekstu FO), 371–389–13 706.

je verovao vladar, isticali kraljeve visoke moralne osobine, a iznad svega ljubav prema otadžbini i privrženost nacionalnim idealima.² Ivan Meštrović je u svojim sećanjima zapisao da su ga razgovori koje je vodio sa kraljem uverili da je, bez obzira na njegove druge karakterne crte, „kralj patriota, pa da bi se za zemlju borio i kao običan vojnik, kada bi ga neko svrgnuo sa kraljevskog položaja”.³ Nevil Henderson, britanski poslanik u Beogradu i kraljev prijatelj koji je verovao da je diktatura bila jedini preostali način izvođenja zemlje iz krize, ocenio je: „Kralj Aleksandar se prihvatio diktatorske vlasti vrlo nerado, ali je to učinio što je smatrao da je, privremeno, diktatura u najboljem interesu Jugoslavije. Od svih Jugoslovena on je jedini bio potpuno nezainteresovan. Jedine su mu brige bile: jedinstvo, buduće blagostanje i sreća Jugoslavije kao celine i nikad nije bilo većeg i iskrenijeg rodoljuba od njega... Oni koji su zamerali kralju Aleksandru diktaturu i kritikovali je – diktaturu koju je on bio primoran da prihvati – bili su najčešće oni koji su najmanje shvatali teškoće na koje je nailazio.”⁴

Za svoj idealističko-utopijski jugoslovenski projekat koji je trebalo da izvede zemlju iz teške političke krize kralj Aleksandar je u potpunosti preuzeo svu odgovornost na sebe.⁵ Svaljivanje svih uspeha i neuspeha jednog vladara na sopstvena pleća, primećivao je Siton Votson, bilo je jedinstvena odluka u modernoj evropskoj istoriji,⁶ ali je svakako i svedočilo o kraljevoj ličnosti, pre svega njegovom osećaju odgovornosti, ali i nerealnosti i brzopletosti nepoželjnoj za jednog vladara.

Popularnost šestojanuarskog režima u periodu 1929–1935. je varirala. Milan Antić je pisao da su političke borbe u prvoj deceniji jugoslovenske države

² V. Siton Votson, *Pozadina jugoslovenske diktature*, Novi Sad, 1967, str. 28.

³ I. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires, 1961, str. 220.

⁴ N. Henderson, *Water under the Bridges*, London, 1945. Navedeno u celini prema K. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba*, London, 1956, t. II, str. 43.

⁵ O državnim razlozima koji su ga naveli da „sebe i svoju ličnost eksponira” i pređe na samovladu, kralj je govorio i u intervjuu datom novinaru francuskog *Matena* Žilu Soervenu. Naglašavajući još jednom da je „državna mašina” prestala da funkcioniše te da je, radi spasavanja zemlje koja se našla na ivici anarhije, odlučio da „za potrebni period vremena sam uzme vlast”, kralj je dodao i da na sebe preuzima svu odgovornost. „Uspelo ili ne uspelo moje delo, ja lično odgovaram, ali neuspeh je nemoguć kada se za sobom ima čitav narod”. Kao i u šestojanuarskoj Proklamaciji, vladar je eksplicitno istakao da je zavedeni režim privremenog karaktera, te da će se posle prolaska „kroz jedno doba posvećeno samo radu” i ustanovljavanja „režima sposobnog za život” koji bi obezbedio i „kulturno i teritorijalno jedinstvo” vratiti na „pravu demokratiju i pravi parlamentarizam, uvođenjem pravičnog izbornog zakona” jer je njegova želja da zemlja uživa „više slobode nego u prošlosti”. „Да би сачувао јединство и будућност своје Краљевине”, *Политика*, 17. 1. 1929. Kralj Aleksandar je slično govorio i u intervjuu datom specijalnom izaslaniku Rojtersa Fergasu Fergasonu. V. „Народ је један и по срцу и по души”, *Политика*, 25. 1. 1929.

⁶ R. W. Seton - Watson i Jugosloveni. *Korespodencija 1906–1941*, Zagreb, 1978, t. II, str. 193. Henderson je takođe primećivao da je „najveći od svih nedostataka sadašnje diktature upravo u činjenici što kralj preuzima celokupnu odgovornost za upravljanje zemljom”; Godišnji izveštaj Britanskog poslanstva za 1930, Ž. Avramovski, *Izveštaji Britanskog poslanstva 1921–1938*, Zagreb, 1988, t. I, str. 643.

„umorile ceo svet, te je ceo svet ovaj (šestojanuarski – prim. prev.) akt primio sa olakšanjem i nadom u budućnost”.⁷ Ubrzo je, međutim, došlo do otrežnjenja, pa je početnu podršku vremenom zamenila opšta omraza prema vladi, više iz ekonomskih nego iz političkih razloga. Iako je bio inspirator i jedan od najubedjenijih zagovornika integralnog jugoslovenstva, koje je bilo nepopularno, pre svega zbog metoda njegovog „usađivanja” u dušu naroda,⁸ kralj je u najvećem delu zemlje uživao znatnu popularnost u masama, ali i u vojsci, kao oslobodilac i ujedinitelj.⁹ Dok je ministarska garnitura Živković – Uzunović – Srškić – Maksimović postala gotovo bez izuzetka omražena u čitavoj zemlji, vladar je u očima svojih podanika uživao puno poverenje, pa je Henderson primećivao da odanost kralju drži na okupu i spaja „razne delove jugoslovenskog naroda”.¹⁰ Seljaci veruju u kraljeve dobre namere i smatraju da je on jedini koji stvarno želi dobro zemlji, javljao je britanski poslanik, i veruju da su „greške koje su napravljene rezultat negativnog uticaja i vođenja ministara”.¹¹ Štaviše, i nezavisni posmatrači jugoslovenskih zbivanja su bili ubedeni da su članovi vlade svesno sakrivali pravo stanje u zemlji i raspoloženje naroda od kralja Aleksandra.¹²

Poklonstvene deputacije u poseti kralju

Jednom izabravši ideologiju integralnog jugoslovenstva kao jedini put izlaska iz krize, vladar je težio da ona preko noći naiđe na puno odobravanje u masama. Zanimljivo je pri tome da su nacionalne i političke zađevice koje su obeležile prvu deceniju života južnoslovenskih naroda u jednoj državi itekako ostavile traga, te da se jugoslovenstvo ne može oživotvoriti prostim ukazima. Negirajući političku realnost, kralj je, kako navodi Meštrović, bio zainteresovan za dolazak poklonstvenih deputacija iz Hrvatske ne bi li, navodno, pokazao Srbijancima „da i Hrvati hoće ovu državu”.¹³ Režiranim izlivima „spontanog

⁷ Arhiv Srpske akademije nauka (u daljem tekstu ASANU), 14 387 (Zaostavština Milana Antića) – 10 444.

⁸ V. izveštaj N. Hendersona Forin Ofisu od 12. 2. 1933, AJ, FO – 371 – 400 – 16 829.

⁹ V. Izveštaj Britanskog poslanstva za 1929, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. I, str. 591–592. V. i Izveštaj za 1930, isto, str. 671.

¹⁰ Izveštaj Britanskog poslanstva za 1931, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 11. U izveštaju od 1. 12. 1930. Henderson pak navodi da kralj i strah od Italije povezuju Kraljevinu; Izveštaj Hendersona od 1. 12. 1930, AJ, FO – 371 – 393 – 14 442.

¹¹ Izveštaj Hendersona od 1. 12. 1930, AJ, FO – 371 – 393 – 14 442.

¹² V. Poverljivi izveštaj Kenrada od 10. septembra 1929, AJ, FO – 371 – 389 – 13 706, kao i Izveštaj Hendersona od 25. juna 1930, AJ, FO – 371 – 393 – 14 441.

¹³ Meštrović navodi da je kralj navodno rekao: „Dovedite mi četrdeset ili dvadeset videnijih Hrvata u audijenciju, da mogu pokazati Srbijancima da i Hrvati hoće ovu državu, pa da tako kod njih suzbijem pritisak na poduzimanje naslinih mera”, I. Meštrović, *n. d.*, str. 190. Sa druge strane, Boban navodi da je kralj predložio Ritigu da okupi čak 200–300 „prijatelja” koji bi došli u Beograd da pruže podršku novom režimu; Lj. Boban, *Maček i politika HSS-a 1928–1941*, t. I, Zagreb, 1974, str. 61.

oduševljenja”, odanosti kralju i državnom i nacionalnom jedinstvu, pokušavala se demonstrirati stabilnost i snaga novog poretka. Stanovnici iz svih delova Kraljevine su dolazili u Beograd i u pozdravnom govoru hvalili novo stanje i „odlučni gest kralja od 6. januara”.¹⁴ Prvo je prestonicu posetila delegacija zadrugara iz hrvatskog Zagorja u oktobru 1929.¹⁵ Mesec dana potom je na sednici Zagrebačkog zastupstva bilo odlučeno da grad Zagreb u ime svojih građana uputi jednu poklonstvenu deputaciju gradskih zastupnika kralju. Za dolazak u Beograd je simbolično izabran 16. decembar, dan pred kraljev rođendan, a pozvani su i svi drugi hrvatski gradovi i hrvatska društva da učestvuju u ovom putovanju.¹⁶ Kako su se i druge opštine listom priključivale, na kraju je sastavljena „jedna dosta brojna”¹⁷ deputacija čiji su članovi uglavnom bili predsednici opština, korporacija, kulturnih i privrednih društava, udruženja trgovaca i industrijalaca.¹⁸ Ova poseta je bila od naročitog političkog značaja, pa su delegati iz Savske i Primorske banovine dočekani sa najvećom pažnjom. Štampa je posvetila veliki broj strana aktivnostima deputacije u Beogradu. Kako se poseta poklopila sa kraljevim rođendanom, delegati su prisustvovali svečanom blagodarjenju u pravoslavnoj i katoličkoj crkvi, sinagogi i džamiji, a potom je Beogradska opština za sve priredila svečani ručak.¹⁹ Svetozar Ritig, gradski zastupnik iz Zagreba, isticao je da je hrvatska deputacija na kraljev rođendan došla u Beograd da „po narodnom poslu učvrsti (našu) zajedničku državu Kraljevinu Jugoslaviju”.²⁰ Meštrović je pisao da je „ta poklonstvena deputacija predstavljala neki mali uspeh za režim, a fijasko za članove deputacije, jer deklaracija, u duhu političkog programa hrvatskih federalista”, koju je sastavio monsijor Ritig nije bila objavljena u javnosti”.²¹ U toku decembra 1929. i januara 1930. prestonicom su prodefilovale i poklonstvene deputacije svih ostalih banovina,²²

¹⁴ „Одушевљене манифестације за Краља, народно и државно јединство”, *Политика*, 18. 12. 1929.

¹⁵ „Хрватске задругаре је примио Њ. В. Краљ и Председник Владе”, *Политика*, 20. 10. 1929.

¹⁶ „Реч Загреба”, *Политика*, 29. 11. 1929.

¹⁷ I. Meštrović, *n. d.*, str. 191.

¹⁸ Lj. Boban, *Maček i politika HSS-a 1928–1941*, t. I, Zagreb, 1974, str. 49.

¹⁹ V. „Благодарења” и „Свечани ручак код ’Краља’ и ’Касине’ и пријем у Двору”, *Политика*, 18. 12. 1929.

²⁰ „Одушевљене манифестације за Краља, народно и државно јединство”, *Политика*, 18. 12. 1929.

²¹ Meštrović dalje navodi da je neobjavljivanje ove deklaracije Petar Živković opravdavao time da bi to moglo izazvati Srbe, pa da bi oni mogli početi slati deputacije i iznstiti svoje protivno stanovište; I. Meštrović, *n. d.*, str. 192.

²² V. „Београд је свечано дочекао депутације Вардарске и Моравске бановине”, *Политика*, 25. 12. 1929; „Свечани дочек депутација Зетске и Врбаске бановине”, *Политика*, 29. 12. 1929; „Поклонствене депутације Дравске, Дринске и Дунавске бановине”, *Политика*, 12. 11. 1930. О овоме више пише пише С. Nielsen, *One State, One Nation, One King. The Dictatorship of King Alexander and his Yugoslav Project 1929–1935*, doktorska disertacija u rukopisu, internet izdanje, str. 188–191.

koje su takođe istakle odanost jugoslovenskoj misli i novom poretku. Ipak, smatramo da su vešto organizovani dolasci kralju „narodnih izaslanika” iz svih krajeva morali imati izvesnog uticaja i na domaću i na međunarodnu javnost jer je šestojanuarski režim krajem 1929. godine još uvek uživao podršku. Za režim je bio još značajniji dolazak hrvatske deputacije u vreme suđenja Bernardiću i drugovima za pokušaj napada na voz kojim je putovala prva poklonstvena deputacija. Naime, to je bio način da se demonstrira da su stare stranke uništene i u Hrvatskoj, a šestojanuarski režim toplo prihvaćen kod svih slojeva stanovništva, te da negdašnji vođa Hrvata Vladimir Maček, kome se sudilo pred Državnim sudom za zaštitu države, ne uživa više značajniju podršku u prečanskim krajevima. Sa druge strane, ne treba zanemariti ni utisak koji je režim hteo da proizvede u inostranstvu. Naime, želelo se demonstrirati da su sve priče o mučenjima Bernardića, Jelašića, Begića i drugih optuženih u ovom procesu, o kojima je dani-ma izveštavala strana štampa i koje su predstavljale strašan skandal i sramotu za Kraljevinu, potpuno neosnovane. Kraljevska banska uprava Savske banovine izvestila je Odeljenje za državnu zaštitu o pozitivnim efektima koje je, navodno proizvela druga poklonstvena deputacija u Hrvatskoj. Istaknuto je da se poklonstvo iz velikog broja srezova Savske banovine „vratilo kući sa najvećim zadovoljstvom i najljepšim uspomenu. Učesnici su oduševljeni, razdragani i zadivljeni nad ljubeznim primitkom i susretljivošću Njegovog Veličanstva Kralja i Ministra Prijedsednika generala Petra Živkovića te opširno pričaju ostalima u selu o svemu što su vidjeli i čuli. To sve vrlo djeluje i učvršćuje današnje stanje i zadovoljstvo. Oni koji nisu mogli sudjelovati u deputacijama vrlo žale što nisu imali sreću vidjeti Kralja svoje krvi i jezika i jedva čeka da ga ovde svečano dočeka”.²³

Lokalne vlasti su pristupile organizovanju poklonstvenih deputacija sa najvećom ozbiljnošću. Ništa nije prepuštano slučaju, pa su delegati, koji je trebalo da na Dvoru izraze svoju podršku i oduševljenje režimom, veoma pažljivo birani. Spiskovi delegata su satavljeni po srezovima, budući da je aktom Ministarstva unutrašnjih poslova propisano da se broj delegata razdeli po srezovima srazmerno broju stanovnika tih srezova. Banovi su sreskim načelnicima naročito skrenuli pažnju da se šalju iz „svih redova i zanimanja najispravniji i najbolji građani, potpuno odani državnoj ideji”.²⁴ Drinsku banovinu su tako predstavljali „predsednici opština, sveštenici, industrijalci, posednici, trgovci”. Štaviše, pravljena je svojevrсна selekcija kandidata, potencijalnih izaslanika kralju, u kojoj je veoma često učestvovalo nekoliko instanci vlasti. U Vrbaskoj banovini su tako lokalne vlasti pravile liste potencijalnih deputata i prosleđivale ih Kraljevskoj banskoj upravi, koja ih je potom slala Dvoru. O „kandidatima” za delegate vla-

²³ Izveštaj Kraljevske banske uprave u Zagrebu Odeljenju za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova od 9. maja 1930, AJ, 14 (Ministarstvo unutrašnjih poslova) – 227 – 813.

²⁴ I Pov. br 46 od 23. 12. 1929, AJ, 74 (Fond Dvor) – 205 – 291.

stima su podnošeni veoma iscrpni podaci – mesto stanovanja, profesija, bivša partijska opredeljenost i politička aktivnost, u slušaju da je postojala, u šestojanuarskom režimu.²⁵ Broj članova delegacije koji su dolazili u Beograd da se poklone kralju je varirao, a u zimu 1929/1930. u deputacijama svih banovina bilo je ukupno 1.524 lica.²⁶ Boravak delegata u prestonici je pažljivo i detaljno planiran. Poklonstvene deputacije srezova sisačkog, petrinjskog, dugoselskog i kostajničkog su dočekali naročiti izaslanici Beogradske opštine još u Vinkovcima. Na zajedničkom putovanju vozom do Beograda, oni su delegatima delili programe boravka u glavnom gradu i koverta sa pozivnicama za svečani ručak. Programom je bio predviđen svečani doček deputata na železničkoj stanici, a pri ulasku voza u stanicu je intonirana državna himna. Za goste je još organizovan svečani ručak u restoranima „Srpska kruna”, „Imperijal” i „Petrovgrad”, svečana predstava „Đido”, komad iz narodnog života, kako je naglašavano, u „Manježu”, prijem kod kralja, ali i obilazak grobova kralja Petra u Topoli i neznanog junaka na Avali.²⁷ Sa druge strane, i deputati nisu dolazili kralju praznih ruku. Predstavnici sisačkog, petrinjskog, dugoselskog i kostajničkog sreza su kralju na poklon doneli kuburu sa dva pištolja ukrašenu „srebrom i drugim dragocanim nakitom iz starog vremena”, kraljici svilenu izvezenu haljinu hrvatsko-posavske nošnje koju su seljanke same sašile, prestolonasledniku Petru i princu Tomislavu zagorsko seosko odelo, dok je princ Andrija dobio jedan zlati dukat koji je, kako je navedeno, kralj Petar prilikom dizanja hercegovačkog ustanka poklonio jednom seljaku kod koga je prenoćio.²⁸

Organizacija poklonstvenih deputacija, koje su rado dolazile u Beograd da o državnom trošku malo „pročaršijaju”, spadala je u nadležnost Petra Živkovića, predsednika vlade i ministra unutrašnjih dela, koji je u tome video i svoj lični uspeh.²⁹ Britanski konzul iz Sarajeva je izveštavao Forin ofis da je deputacija koja je došla da se pokloni kralju u aprilu 1930, u vreme prvog suđenja Vlatku Mačeku, bila iskupljena po selima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Dalmacije obećanjima o jevtinim poljoprivrednim kreditima, poreskim olakšicama i slično.³⁰ Trumbić, Mačkov branilac na procesu Bernardiću i drugovima održanom proleća 1930, naročito je insistirao na tome da je policija vršila pritisak na građane da učestvuju u delegaciji, ali nema izvora koji bi potvrdili da je to bio jedini razlog najvećem broju građana da učestvuju u deputacijama.³¹ Naime,

²⁵ C. Nielsen, *n. d.*, str. 185–186.

²⁶ Brojni pregled deputacija po srezovima, AJ, 74 – 205 – 292.

²⁷ Program za doček poklonstvene deputacije srezova sisačkog, petrinjskog, dugoselskog i kostajničkog od 17. januara 1930, AJ, 74 – 205 – 292.

²⁸ AJ, 74 – 205 – 292.

²⁹ K. Pavlović, *n. d.*, t. II, str. 51.

³⁰ Izveštaj britanskog konzula iz Sarajeva iz maja 1930. (datum nečitak), AJ, FO – 371 – 393 – 14 441.

³¹ V. AJ, 135 (Državni sud za zaštitu države) – 41 – DS 2 264 / 29, pretres od 27. maja 1930. Trumbićeve reči prilikom prvog procesa Mačeku navodi i Lj. Bobanu: Lj. Boban, *Maček i politika HSS-a 1928–1941*, t. I, Zagreb, 1974, str. 62.

kako su kralja pohodili uglavnom najviđeniji ljudi – predsednici opština, industrijalci, trgovci, koji su uglavnom podržavali režim, čini se teško održivim verovanje da je policija morala posebno da ih „ubeđuje” da posete Dvor. Osim toga, istaknuti građani koji su pomagali, ili deklarativno podržavali šestojanuarski režim, mogli su računati i na izvesne privilegije, te tako smatramo da su ljudi od ugleda imali mnogo razloga da smatraju da im putovanje u Beograd može mnogo više koristiti nego škoditi. Bilo je, međutim, mnogo primera da su siromašni učesnici deputacija koristili jedinstvenu priliku da prekorače granice svoja sreza ili da se kralju požale na neku ličnu muku koja ih je tištala. Karakterističan je slučaj izvesnog Stjepana Halapira, bivšeg učitelja u Krapinskim Toplicama koji se aprila 1930, prilikom prijema hrvatske deputacije za vreme prvog suđenja Mačeku, obratio kralju sa molbom da bude ponovo primljen u službu.³² Josip Antolčić, jedan od deputata, inače zemljoradnik iz Potočja, iz sreza Velika Gorica, po povratku je pričao prijateljima da je u Beograd išao „da se besplatno najede i napije”.³³ Kako je celo putovanje delegata u posetu kralju i nazad bilo brižljivo organizovano, vlasti su želele da stanovništvo sačeka na železničkoj stanici svoje sugrađane, članove deputacije. Međutim, Kristijan Nilssen citira poverljivi izveštaj neimenovanog zvaničnika koji se nalazi u Arhivu Bosne i Hercegovine, da je lokalni živalj „praktično ignorisao” delegate koji su se vraćali iz Beograda jer ih gotovo niko nije sačekao na železničkoj stanici u Vinkovcima, iako se znalo tačno kada se vraćaju sa puta. Ipak, navodi dalje Nilssen, izostanak svečanog dočeka nije značio političku demonstraciju, već je više bio povezan sa objektivnim okolnostima, budući da je voz iz Beograda u Vinkovce stigao u 11 sati noću.³⁴

Poseta kralja Zagrebu

Ubrzo po zavođenju novog režima počelo se razmišljati o poseti kralja Zagrebu, budući da je za režim bilo od presudnog značaja da novo stanje bude dobro prihvaćeno u prečanskim krajevima. Štaviše, kraljeva poseta Zagrebu se nametala i kao izvesna nužnost, nevezana isključivo za prelazak na diktaturu, jer je vladar poslednji put proveo izvesno vreme u hrvatskoj prestonici 1920. godi-

³² Njegova molba je, kao vrlo hitna, odaslata minsitru prosvete Boži Maksimoviću lično, sa molbom da se pomenutom učitelju ponovo da nameštenje u Krapinskim Toplicama. Kako je Stjepan Halapir bio otpušten iz službe „jer je naklonjen piću”, pa je zbog toga neuredno vršio svoju dužnost, ovoj molbi Kraljevske kancelarije nije udovoljeno. D. br. 4 284 od 3. maja 1930, AJ, 74 (Dvor) – 12 – 23. V. i slučaj Tome Radića, rodenog brata Stjepana Radića, koji navodi D. Jovanović; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, т. 2, Београд, 1997, стр. 178–179.

³³ Br. 65 467 od 14. 7. 1930, AJ, 63 (Ministarstvo pravde) – 124 / 1930. Antolčić je osim toga govorio i kako „kralj nije nikakav naročit čovek, a niti je obučen kako treba da bude, već da ima prosto odelo kao i on”. Ova izjava je podvedena pod uvredu kralja i kraljevskog doma, pa je Antolčić bio pozvan na odgovornost.

³⁴ C. Nielsen, *n. d.*, str. 191.

ne, dok je još bio regent.³⁵ Iako su mnogi smatrali da će se posle ubistva Tonija Šlegela, vlasnika *Novosti* i jednog od najpoverljiviji vladarevih ljudi u Hrvatskoj, odustati od posete, Stjepan Srkulj je u maju 1929. javno, na sednici zagrebačkog gradskog zastupstva, nagovestio dolazak monarha u Zagreb. Za kralja Aleksandra je pripreman nadbiskupski dvorac na Brezovici, ali su teroristički napadi ustaša na mostove na putu ka Brezovici i železnice osujetili kraljev naum.³⁶ Do planirane posete kraljevskog para Zagrebu je došlo tek krajem januara 1931. godine. U ime zagrebačke opštine proglas, koji je lepljen po čitavom gradu, izdao je gradonačelnik Stjepan Srkulj, ističući da je uveren da će „građanstvo bez posebnog poziva spontano pohrliti na doček Njihovih Veličanstava i okititi svoje kuće zastavama, a prozore cvećem i ćilimima”. Posebna pažnja je posvećena uređivanju grada koji je počeo dobijati drugi izgled jer se „sve čisti i sklanja”. Ogroman publicitet kraljevoj poseti dala je i štampa. *Politika* je tako najavljivala da će kralja i kraljicu sačekati „ogromna masa seljaka”.³⁷

I ovom prilikom doček na glavnoj železničkoj stanici je bio pažljivo organizovan. Desetine hiljada zastava su istaknute na gradskim ulicama, sva zagrebačka štampa je punila stranice vestima o poseti kraljevskog para, a preko šest stotina zagrebačkih društava „mobilisalo je svoje članove, izdavši im naredjenja da se sutra nađu na stanici”. Narod se u svim selima Zagorja i Banije, kako je prenosila *Politika*, „stavio u pokret i grabi prvi voz prema Zagrebu”. Procenjivano je da je čak polovina seoskog stanovništva iz preko četrdeset opština koje su okruživale Zagreb nameravala da učestvuje u dočeku, a bilo je planirano da kraljevski par pozdravi i „trideset hiljada zagrebačke dece iz srednjih i osnovnih škola”.³⁸ *Politika* je izvestila da je doček kraljevskog para na kome se okupilo više od 160.000 ljudi prevazišao „sve dosadašnje manifestacije, sve dočeke i uopšte sve skupove koji su se ikada do danas videli na zagrebačkim ulicama”.³⁹ Da je doček bio ipak mnogo više spontan nego režiran, potvrđuju i nezavisni posmatrači. Britanski konzul u Zagrebu je izveštavao Forin ofis da je masa sveta koja je pozdravila kralja na ulicama bila „veoma velika”, naročito je bilo dosta dece, „a ljudi bi sigurno bilo i više da nije padala kiša”. Policija je, budući da je hrvatska prestonica u doba šestojanuarskog režima bila relativno često izložena više ili manje opasnim ustaškim akcijama, preduzela veoma stroge mere opreza, sva sumnjiva lica su privođena u policijsku stanicu,

³⁵ „Poseta kralja Aleksandra Zagrebu”, *Tajms*, 14. 2. 1931, AJ, 38 – 152 – 299.

³⁶ Lj. Boban, *Maček i politika HSS-a 1928–1941*, t. I, Zagreb, 1974, str. 48; H. Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999, str. 294; R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992, str. 441–443.

³⁷ „Zagreb sprema oduševljene manifestacije Њ. В. Краљу и Краљици”, *Политика*, 24. 1. 1931.

³⁸ „Одлазак Њ. В. Краља и Краљице за Загреб”, *Политика*, 25. 1. 1931.

³⁹ „Zagreb je sa ogromnim oduševljeњem дочекао Њ. В. Краља и Краљицу”, *Политика*, 26. 1. 1931.

ali niko nije bio duže zadržavan, izuzev nekolicine stvarno kriminalnih tipova.⁴⁰ Pretres je izvršen u mnogim kućama na ruti kojom se kretao kralj, dok su na prvim spratovima svi prozori po naređenju bili zatvoreni. Vlasnici kuća, koje su čekale visoke kazne ukoliko ne bi okačili zastavu,⁴¹ obavešteni su da su odgovorni za sve svoje stanare, a vrata su zaključana tokom kretanja povorke. Razumljivo je stoga što je velika većina ljudi bila iznervirana ovakvim merama opreza.⁴² *Tajmsov* balkanski dopisnik⁴³ je izveštavao da je kralj „naišao na neočekivano topli prijem od strane varošana”. Iako je pritisak policije igrao neku ulogu u ukrašavanju ulica i izvođenju školske dece i patriotskih društava, „vidi se da je toplina (pri dočeku – prim. prev.) uglavnom bila spontana”. Sa druge strane, doček u selima, iako je bio „prijateljski i učitv”, bio je znatno hladniji. Propali su i naponi da svi seljaci „paradiraju u narodnim odelima”.⁴⁴ U mnogim slučajevima su seljaci odoleli svim pokušajima koji su činjeni ne bi li ih privoleli da dođu u Zagreb i pozdrave kralja. Takođe je sigurno, javljao je Li Smit Forin Ofisu, da se ni Maček ni Trumbić nisu upisali u kraljevu knjigu. Pa ipak, kako se ističe u ovom izveštaju, „najveći deo stanovnika Zagreba, a i verovatno čitave Hrvatske, bili su, bez sumnje, oduševljeni kraljevom posetom”. Svi su veoma prijatno bili iznenađeni jednostavnošću kraljevskog para, koji je, kako je primetio britanski konzul u Sarajevu, potpuno drugačiji od „uštogljenih manira bivših habzburških vladara”.⁴⁵ Slično je ocenjivao i dopisnik britanskog *Tajmsa*:

⁴⁰ U originalu stoji „bad characters”.

⁴¹ „Poseta Kralja Aleksandra Zagrebu”, *Tajms*, 14. 2. 1931, AJ, 38 (Centralni presbiro) – 152 – 299. S. Pribičević je takođe pisao da su svi vlasnici stanova dobili naredbu da istaknu zastave, ali i da su „svi činovnici, državni, banovinski i zagrebačkog zastupstva dobili najstrožu naredbu da izađu na železničku stanicu i učestvuju u svečanom dočeku kralja”, dok su „svi učenici srednjih škola jednog dana dobili naredbu da se sakupe na trgu sv. Marka, pred bankskim dvorom i manifestuju pred kraljem”; S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd, 1953, str. 237.

⁴² Izveštaj britanskog konzula iz Zagreba od 29. 1. 1931, AJ, FO – 397 – 15 270.

⁴³ Naročito je značajno pozitivno izveštavanje britanskog *Tajmsa* o ovom događaju, budući da je ovaj ugledni londonski list bio jedan od glavnih protivnika šestojanuarskog režima. Henderson je pisao da je britanska štampa prema Jugoslaviji „gotovo u potpunosti nemilosrdna i neprijateljska”, a da u tome prednjači *Tajms*; Godišnji izveštaj za 1930, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. I, str. 648. Sa objavljivanjem antivladinih natpisa *Tajms* je nastavio i u 1931. godini, a reagovao je čak i Forin ofis i preporučio gospođi Samsonovoj, ruskoj emigrantkinji, inače *Tajmsovoj* dopisnici iz Beograda, da „u svojim procenama bude odmerenija”. Stvari su došle dotle da se kralj Aleksandar u novembru 1931. požalio Hendersonu rečima da Samsonova „nije više tumač stavova opozicije, već vođa opozicije”; Godišnji izveštaj za 1931, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 30. Samsonova je iz Beograda proterana u maju 1932. nakon predstavljanja koje su članovi ruske kolonije uputili vladi; Godišnji izveštaj za 1932, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 90.

⁴⁴ „Poseta Kralja Aleksandra Zagrebu”, *Tajms*, 14. 2. 1931, AJ, 38 – 152 – 299. Dopisnik *Tajmsa* je naveo da su stanovnici Turopolja, od kada su dobili plemićku titulu od Habsburga kao nagradu za vernu službu u ratu, uvek davali telesnu gardu od 300 konjanika kada bi habsburški vladar posetio Zagreb. Tako je bilo sa Franjom Josifom, a vlasti su želele da meštani Turopolja iskažu istu lojalnost i kralju Aleksandru, što se, međutim, nije dogodilo. *Isto*, AJ, 38 – 152 – 299.

⁴⁵ Poverljiv izveštaj Lija Smita A. Hendersonu od 10. 2. 1931, AJ, FO – 371 – 397 – 15 270.

„Većina varoškog stanovništva je bila iskreno obradovana posetom, naročito zbog jednostavnosti i prirodnog načina kojim su se Kralj i Kraljica kretali među njima i interesovali za njihove stvari. Kralj je svuda u zemlji srdačno pozdravljen. Kralj Aleksandar je vrlo privlačna ličnost i zna da opšti sa narodom na način koji dobija simpatije u vrlo velikoj meri.”⁴⁶

Kralj i kraljica su dolazak u Hrvatsku na najbolji način iskoristili da osvoje simpatije pre svega stanovnika Zagreba. Posebna pažnja je tako posvećena zbližavanju sa običnim ljudima, koliko je to protokol već mogao dozvoljavati – par se prošetao Maksimirom, posetio škole i humanitarne institucije, siromašne radničke četvrti i neka sela oko hrvatske prestonice.⁴⁷ Nema sumnje da je dolazak kraljevskog para u Zagreb bio ne samo vrlo uspešan, smatrao je Henderson, već je uticao i na porast kraljeve popularnosti i dobar rezultat vlade na Mitrovdanskim izborima 1931.⁴⁸ Iako su kraljevu posetu britanski izvori ocenili kao „veoma uspešnu”,⁴⁹ ostaje utisak da su vlasti, nesigurne u stabilnost novouvedenog poretka i prihvatanje politike „državnog i narodnog jedinstva”, pokazivale preveliku revnost u organizaciji ovakvih „spontanih” manifestacija. Pokazalo se, a o tome svedoče i brojni britanski izveštaji, da je kralj uživao relativno veliku popularnost u svim delovima Kraljevine i da je preterano forsiranje stanovnika da ukrašavaju svoje domove zastavama i učestvuju u svečanim dočecima, iako to nisu želeli, moglo biti samo kontraproduktivno. I u slučaju posete kraljevskog para Zagrebu 1931. godine je evidentno da su lokalne vlasti bile te koje su vršile posve nepotrebne pritiske na stanovništvo, kao i da, i pored svih (primitivnih) sistema nadziranja političkih nezadovoljnika, ipak nisu imale pravu sliku o raspoloženju naroda.

⁴⁶ „Poseta Kralja Aleksandra Zagrebu”, *Tajms*, 14. 2. 1931, AJ, 38 – 152 – 299.

⁴⁷ Prilikom svečanog dočeka kralj i kraljica su zaista imali spontani kontakt sa okupljenom masom koja je pritrčavala do kraljevskog automobila. Kraljevski par se tom prilikom „rukovao sa nekoliko stotina ljudi i žena, od kojih su ih mnogi grlili, ljubili, celivali u ruke i posipali cvećem”; „Zagreb je sa ogromnim oduševljenjem дочекао Њ. В. Краља и Краљицу”, *Политика*, 26. 1. 1931. О посети краља и краљице Загребу је из дана у дан, на великом броју страна јављала *Politika*. V. „Боравак Њ. В. Краља и Краљице у Загребу”, *Политика*, 27. 1. 1931; „Трећи дан боравка краљевског пара у Загребу”, *Политика*, 28. 1. 1931; „Градско заступство Загреба код Њ. В. Краља”, *исто*, 29. 1. 1931; „Њ. В. Краљ и Краљица у загребачком радничком кварту”, *исто*, 30. 1. 1931; „Њ. В. Краљ и Краљица посећују загребачке школе и хумане институције”, *исто*, 31. 1. 1931; „Краљ и Краљица у Шестинама”, *исто*, 2. 1. 1931; „Краљева реч омладини”, *исто*, 3. 2. 1931; „Данас се Њ. В. Краљ враћа у Београд”, *исто*, 4. 2. 1931; „Одлазак Њ. В. Краља и Краљице из Загреба”, *исто*, 5. 2. 1931.

⁴⁸ „Nesumljivo je porasla kraljeva popularnost u Hrvatskoj, nakon dve ovogodišnje posete Zagrebu, koje su protekle u znaku ličnog trijumfa Njegovog Veličanstva i kojima se delimično može objasniti neočekivano visok procenat glasova za vladinu stranku na skupštinskim izborima u celoj Hrvatskoj”, Godišnji izveštaj Britanskog poslanstva za 1931, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 43.

⁴⁹ V. Izveštaj britanskog konzula iz Zagreba od 29. 1. 1931, AJ, FO – 397 – 15 270; Poverljiv izveštaj Lija Smita A. Hendersonu od 10. 2. 1931, AJ, FO – 371 – 397 – 15 270; „Poseta Kralja Aleksandra Zagrebu”, *Tajms*, 14. 2. 1931, AJ, 38 – 152 – 299.

Molbe i žalbe stanovništva upućivane kralju

Za održavanje dobrog kontakta kralja i naroda bila je zadužena Kraljevska dvorska kancelarija koja je svakodnevno primala veliki broj molbi i žalbi stanovnika iz svih delova Kraljevine. Molioci su se tom prilikom obraćali kralju ili kraljici, očekujući pomoć i podršku radi ispravljanja kakve nepravde ili pak kraljevskog posredovanja i milosti u rešavanju nekog problema. Svršeni studenti ili maturanti su veoma često apelovali na kralja da im pomogne da dobiju posao u državnoj službi jer su „sirotog stanja”. Sve molbe i žalbe su pažljivo proveravane kod lokalnih organa vlasti, koji su uglavnom nalazili da su molbe neosnovane, pa su stavljane u akta. Žalioci su uglavnom smatrali da su doživeli kakvu nepravdu na sudu jer su izgubili parnicu, najčešće oko međe, nekog duga ili pak zemljišta. Iznenaduje da su relativno česte bile i žalbe seljaka na nasilje u kući, obično od strane sina ili zeta. Lokalne vlasti su, na zahtev Kraljevske kancelarije, dvoru dostavljale detaljne podatke o ličnostima koje podnose molbu ili žalbu. Vodio se računa o nacionalnoj ispravnosti ličnosti i članova porodice, a bilo je i dosta kvalifikacija tipa: „jedan od najpokvarenijih ličnosti, ne samo u području ove opštine, nego i u svojoj okolini”, kao u slučaju Ivana Martona koji je, pre podnošenja molbe, zbog krađe konja i svinja završio u zatvoru.⁵⁰ Sreski načelnici su u slanju ovakvih izveštaja bili veoma ekspeditivni, a njihova reč je značila sve, te je od nje zavisilo da li će moliocu zahtev biti ispunjen. Pojedinci su se, poput don Joze Martinića, župnika u Vidonjama kraj Metkovića, redovno obraćali svojim molbama kralju. Pomenuti se obično žalio na nepravilnosti u radu sudova. Kraljevska kancelarija ga je, preko lokalnih vlasti, okarakterisala kao „osvetoljubivog čoveka”.⁵¹ Budući da su molbe često podnosili jedva pismeni seljaci, dešavalo se da je iz njihove nevešto sastavljene predstave bilo nemoguće sagledati iz kog razloga se molilac obraća kralju. U tim slučajevima je Kraljevska kancelarija nalagala lokalnim vlastima da molioca saslušaju, ne bi li utvrdile kakav mu je slučaj i šta želi, a potom izvestile Kraljevsku kancelariju. Hamid Ferizović je tako molbu kralju napisao 3. maja 1934, a već 9. je bilo naređeno da se molilac sasluša ne bi li se utvrdilo šta zaista želi.⁵² Relativno retke su bile žalbe na policijsko nasilje i druge oblike fizičkog maltretiranja lokalnih vlasti, a i one su uglavnom odbacivane, zbog „nedostatka dokaza”.⁵³

Dvorskoj kancelariji su često stizale i molbe da kralj kumuje novorođenčadima u siromašnim porodicama sa devetoro ili desetoro dece. Čini se da je vladar ovim molbama rado izlazio u susret smatrajući takva kumstva vidom posebne bliskosti sa svojim podanicima, a ovakve događaje je rado prenosila i

⁵⁰ AJ, 74 – 36 – 53.

⁵¹ AJ, 74 – 36 – 53.

⁵² AJ, 74 – 36 – 53.

⁵³ V. AJ, 74 – 12 – 23 i AJ, 74 – 55 – 76.

štampa. Direktori škola su se takođe obraćali Kraljevskoj kancelariji tražeći da se školi dozvoli da ponese kraljevo ime ili ime nekog od članova kraljevske porodice. Takvi zahtevi su po pravilu gotovo uvek odobravani, ali se dešavalo da vlasti ocene da škole zbog skromne opremljenosti, ako su se recimo nalazile u običnoj seoskoj kući, budu ocenjene „nedostojnim” da bi nosile ime kralja, kraljice ili prestolonaslednika i njegove braće. Tako školi u Mravincima kod Dubrovnika 1931. nije bilo dozvoljeno da ponese ime kraljice Marije, dok škola u Miločju, srez žički, nije 1933. godne mogla dobiti ime „Princ Andrej” jer je bila nedovršena. Školske vlasti su uglavnom tražile da škole ponesu imena kralja Aleksandra, prestolonaslednika Petra, prinčeva Tomislava i Andreja i kraljice Marije. O povučenosti i nezapaženosti kneza Pavla do marsejskog atentata svedoči i podatak da je, na osnovu raspoloživih izvora, samo škola u Suseku, srez iločki, 1933. tražila odobrenje da ponese ime budućeg namesnika.⁵⁴

Proslave kraljevog rođendana

Posebna pažnja je posvećivana proslavi 17. decembra, rođendana kralja Aleksandra. Po zakonu o praznicima za državne praznike su bili proglašeni dan ujedinjenja i kraljev rođendan. Vlasti su propisale da se „u dane državnih praznika na zgradama mogu isticati samo državne zastave”. One su morale biti istaknute na svim državnim i samoupravnim nadležstvima, kao i na zgradama ustanova javno-pravnog karaktera, a u varošicama i varošima i svi sopstvenici zgrada su bili dužni da istaknu državne zastave.⁵⁵ Lokalne vlasti su strogo vodile računa da stanovnici propisno ukrase svoje kuće zastavama. Naročita pažnja je posvećivana nadziranju onih ljudi koji su već iz nekog razloga bili sumnjičeni za separatizam. Ukoliko bi se ogrešili o propise, prema njima je postupano sa najvećom (zakonski) dozvoljenom strogošću. Ljude označene kao separatiste je često nadzirala i vojska, pa je tako komandant Savske divizijske oblasti izveštavao da Avelin Strahuljak, advokat i kraljevski javni beležnik, inače stariji i bolestan čovek, nije na kraljev rođendan okačio zastavu niti su to učinili njegovi sinovi. Ljudevid Strahuljak, sin pomenutog Avelina, pozvan je na odgovornost budući da zastave nije okačio ni u čast ujedinjenja 1. decembra ni 17. decembra, na dan kraljevog rođendana, pa je stoga prvi put osuđen na pet, a drugi put na 10 dana zatvora.⁵⁶

Rođendan kralja oslobodioca i ujedinitelja je za državu imao simboličan značaj. Sva nadleštva, kao i trgovinske i zanatske radnje su bile zatvorene na dan kraljevog rođenja. Svakog sedamnaestog decembra ujutru su početak praznika

⁵⁴ AJ, 74 – 58 – 82.

⁵⁵ „Закон о празницима”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 233, 5. 10. 1929.

⁵⁶ Пов. бр. 5 248 од 18. 2. 1931, AJ – 63 (пов) – 8 (к 9).

oglašavali svečani topovski pucnji, a potom su sledila blagodarenja u svim bogomoljama. Vlasti su strogo vodile računa da „svi državni i javni uredi, kao i predstavnici privrednih institucija, saveta i udruženja budu zastupljeni u punom broju”.⁵⁷ Nesigurnost režima se i ovaj put ispoljavala u preteranom nadziranju građana. Nije bilo dovoljno prisustvovati bogoslužju ili ga održati, u slučaju sveštenika, već je trebalo biti praznično raspoložen i držati službu u posebnom zanosu. Vlasti su očigledno zaboravljale da ni u jednoj državi nikada nije bilo niti može biti opšte podrške kralju i režimu, pa su dostavljale čitave izveštaje o držanju pojedinih (sumnjivih) lica prilikom proslave 17. decembra. Prisustvovanje verskim službama u čast kraljevog rođendana je bilo od izuzetnog značaja za procenjivanje „nacionalne i političke ispravnosti” državnih službenika. Poverljive arhive ministarstava pravde i prosvete su prepune izveštaja o učiteljima i sudijama koji nisu prisustvovali blagodarenjima.⁵⁸ Pod posebnim nadzorom su bili i sveštenici, pa je čak Petar Živković pisao Milanu Srškiću⁵⁹ da u Koprivnici slušbuje katolički sveštenik Stjepan Pavinić koji je „**veliki klerikalac i poklonik Rima**” (?) (naglasila I. D.), te samo po dužnosti „za nekoliko minuta obavi bogoslužje u crkvi”, dok u pravoslavnoj crkvi i sinagogi bogoslužjenja u čast kraljevog rođendana traju po čitav sat.⁶⁰ Karakterističan je izveštaj gradonačelnika Vareša koji je javio Kraljevskoj banskoj upravi, a ova Odeljenju za državnu zaštitu, da je župnik Dominik Pavlović „u devet sati ujutru ušao u crkvu obučen u svečanom ornatu, bez odgovarajuće posluge, pročitao jednu **suhoparnu molitvu** (naglasila I. D.) za vladaoca, okrenuo se za odlazak, bagatelisući starešinu ispostave, zastupnika vlasti, koji od vajkada uvek u crkvi prisustvuje na levoj strani od oltara, župnik učini naklon na desnu stranu školskoj deci, da se može izgovoriti 'pa poklonio sam se'. Celo blagodarenje je trajalo 3–4 minuta, a nije pevao ni uobičajenu pesmu zahvalnicu 'Tebe Boga Hvalimo'.”⁶¹ Pa ipak, mnogi su odbijajući da kraljev rođendan proslave na „propisani” način, zaista koristili priliku da politički demonstriraju. Tako je katolički sveštenik u Preku, izgovara-

⁵⁷ „Прослава Краљевог рођендана”, *Политика*, 18. 12. 1929. Koliki je značaj i publicitet pridavan proslavi 17. decembra najrečitije govori činjenica da mu je Politika 1929. posvetila čitavih pet strana.

⁵⁸ V. Pov. br. 43 344 od 10. 10. 1934, AJ – 63 – 18 / 1934; Pov. br. 11 003 od 9. 3. 1935, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 22 (k 22); Pov. Br. 31 581 od 5. 9. 1932, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 15 (k 15); ON. Pov. br. 223 od 27. 7. 1933; AJ, 66 (poverljiva arhiva) – 15 – 40.

⁵⁹ Iznenađuje da su se ovakvim stvarima bavili ministri i da je prepiska o „nacionalnoj nepouzdanosti” vođena na ovako visokom nivou.

⁶⁰ Pov. br. 52 od 6. 1. 1931, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 8 (k 9).

⁶¹ Koliko su detaljno pisani ovakvi izveštaji najrečitije svedoči nastavak teksta u kome se navodi da je župnik Pavlović po završetku službe počeo zvoniti „u jednu stranu tužno mrtvačko zvono srednje veličine, zvonilo je 2–3 minuta, iza toga za 10–15 minuta započe opet tužno mrtvačko zvono najvećeg kalibra i to u neuobičajenim razmacima, zvonilo je oko 25 minuta” a na sve prisutne u obližnjoj pravoslavnoj crkvi u kojoj je još trajala služba u čast kraljevog rođendana je ova zvonjava „delovala porazno”. Pov. br. 48 467 od 29. 12. 1932, AJ – 63 (versko odeljenje) – 105.

jući se gušoboljom, odbio da služi blagodarenje kralju 1933. Za propovedaonicom ga je zamenio don Jozo Sorić, američki državljanin i „lice bez ikakva ugleda”, koji nije hteo, kao državljanin Sjedinjenih Američkih Država, izgovoriti u molitivi reči „za našeg kralja”, već ih je preskočio. Po izveštaju sreskog načelnika Kolesara, u Preku te godine na kraljev rođendan, „preko 200 kuća nije imalo istaknute zastave”.⁶²

Uvrede kralja i kraljevskog doma

Lokalne i policijske vlasti su posebnu pažnju posvećivale uvredama kralja i kraljevskog doma.⁶³ Po Zakonu o zaštiti države trebalo je da ovi predmeti budu suđeni pred Državnim sudom, međutim, u praksi su, osim u najtežim slučajevima, redovno razmatrani pred lokalnim sudovima. Krivični zakonik je predvideo da će svako „ko uvredi kralja, naslednika prestola ili kraljevskog namešnika” biti kažnjen zatvorom od najmanje tri meseca. Građanin koji bi, pak, uvredio bilo kog drugog člana kraljevskog doma, Senat ili Narodnu skupštinu kažnjavan je sa najmanje dva meseca zatvora.⁶⁴ Sve prijave protiv počinitelaca ovog svojevrsnog verbalnog delikta su slate ministru pravde, koji je odlučivao da li prekršioc treba da bude krivično gonjeni ili ne.⁶⁵ Otkrivanje i procesuiranje velikog broja ovakvih predmeta pokazuje da je veliki broj podanika Kraljevine rado saradivao sa vlastima, pružajući im informacije o privatnim razgovorima sa svojim prijateljima, komšijama i rođacima. Dešavalo se da se navodni slučajevi uvrede kralja, počinjeni po godinu i više dana unazad, iznenada prijavljuju organima vlasti, obično iz mržnje ili pak radi kakve osvete.⁶⁶ Sve uvrede kralja, pa i one izrečene u pijanstvu, afektu ili kakvoj svađi, krivično su gonjene. Treba istaći da se u najvećem broju slučajeva nije radilo o političkom stavu – opsovati kralja nekome je u primitivnoj sredini bilo isto što i opsovati nečije roditelje, Boga ili nekog od svetaca. Još su Jovan Cvijić i Vladimir Dvorniković ukazivali na „sklonost širokih slojeva stanovništva jakim izrazima”. Dvorniković je smatrao da su psovke duboko ukorenjene u mentalitet svih Jugoslovena, sa izuzetkom Slovenaca, te da su ne samo sredstvo za vređanje ličnosti već i konverzacijska poštapalica, ali i izraz naklonosti i ljubavi.⁶⁷ Počinioci verbalnog

⁶² Pov. Br. 2523 / 33 od 21. 12. 1933, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 24 (k 24).

⁶³ Kažnjavanja za uvredu kralja i kraljevskog doma je bilo jednako rasprostranjeno i u parlamentarnom dobu. V. Љ. Петровић, „Вербални деликт у југословенском друштву 1918–29”, *Историја 20. века*, 2/2003, стр. 51–75.

⁶⁴ AJ, 63 – 101 / 1935.

⁶⁵ Br. 39 193 od 15. 12. 1929, AJ, 63 – 12 / 1930.

⁶⁶ Tako je Petar Jovanović aprila 1930. prijavio da ga je žena isterala pre osam meseci iz kuće opsovavši mu kralja Petra, kralja Aleksandra i svetog Nikolu. Ova prijava je odbačena kao neosnovana; br. 56 112 od 23. 6. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930.

⁶⁷ Љ. Петровић, *н. г.*, стр. 56–57.

delikta su kralja ili članove kraljevskog doma najčešće vređali nehotice iz neukosti, priprostosti ili gluposti,⁶⁸ bez bilo kakve zle namere, ili pak klice nekog političkog ili ideološkog stava. Vlasti su i u slučajevima uvrede kralja pokazivale neobično veliku i posve preteranu revnost, često ne uzimajući u obzir da je najveći broj ovih delikata bio potpuno banalne prirode. Osim klasičnih psovki,⁶⁹ na jugoslovenskom selu su se uglavnom čuli komentari kako prinčevi Petar, Tomislav i Andrej nisu kraljeva deca, već deca kneza Pavla, Petra Živkovića ili pak nekog od ministara.⁷⁰ Ovakve nepromišljene izjave su mogle biti kažnjene i veoma strogo. Karakterističan je slučaj doktora Milana Simića iz Vrnjačke Banje koji je zbog tvrdnje da je „kralj pederast i ne može imati dece”, a da su prinčevi u stvari deca kneza Pavla, osuđen pred Državnim sudom za zaštitu države na 10 godina strogog zatvora.⁷¹ Veliki broj optuženih za uvredu kralja se, najčešće u pijanstvu, hvalio kako se ne boji nikoga pa ni kralja ni policije, ili pak psovao vladu, državu, zakone i ministre.⁷² Vladar je još kritikovan što je zatvorio princa Đorđa u Toponicu,⁷³ ali i da je „lopov”, „škrt”, da je proneverio državne pare ili ih odneo u inostranstvo. Za ovakve klevete dobijalo se od tri meseca do godine dana zatvora.⁷⁴ Naročito strogo su kažnjavani oni građani koji su na bilo

⁶⁸ Rade Milošev je krivično gonjen jer je tražio od Eržebet Korhamer „da mu dade 200 dinara da kupi kralju jednu kačlicu sira i 50 komada jaja, pa će on kod kralja izdejstvovati da ona dobije neku zemlju i da će joj kralj, kada preda sir i jaja, tražiti preko telefona u Kanadi njezinog sina”; Br. 7 732 od 31. 1. 1930, AJ, 63 – 12/1930.

⁶⁹ V. Br. 52 227 od 10. 6. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930; br. 56 500 od 23. 6. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930; 65 463 od 14. 7. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930, 71 302 od 28. 7. 1930; AJ, 63 – 124 / 1930, br. 95 802 od 16. 10. 1930, AJ, 63 – 183 / 1930; br. 113 362 od 4. 12. 1930, AJ, 63 – 183 / 1930; br. 10 078 od 14. 2. 1930, AJ, 63 – 12/1930. i dr.

⁷⁰ Br. 69808 od 19. 7. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930. Ovakve glasine su se pronosile budući da je kralj Aleksandar 1916. preležao tešku upalu testisa, pa je čak morao i biti operisan u Skadru. V. Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у рајновима за национално ослобођење*, Београд, 2002, стр. 199.

⁷¹ AJ, 135 – 28 – 1915/29.

⁷² V. Br. 41 295 od 9. 5. 1930, AJ, 63 – 57 / 1930; br. 157 od 15. 1. 1930, AJ, 63 – 12 / 1930; Br. 2975 od 16. 1. 1930, AJ, 63 – 12 / 1930; Br. 3941 od 16. 1. 1930, AJ, 63 – 12 / 1930. Karakterističan je slučaj Angele Švende koja je u svadi rekla susedki Terezi Vuk „da bi ona svoju stražnjicu pokazala kraljici, a kamoli ne zamazanoj Vuk Terezi”; Br. 71 302 od 28. 7. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930. Filipović Jovan je pak bio krivično gonjen jer je na redarstvu u Sanskom Mostu izjavio da bi sve skinuo pa bi izašao i stao pred kralja; Br. 92 009 od 16. 10. 1930, AJ, 63 – 183/1930.

⁷³ Br. 77 274 od 25. 8. 1930, AJ, 63 – 124 / 1930.

⁷⁴ Cveta Petrović iz Sremskih Karlovaca je osuđena na tri meseca jer je rekla da je „kralj škrt”; AJ, 74 – 12 – 23). Milosav Miloradović iz Šapina (Dunavska banovina) je osuđen na šest meseci jer je primio nekoliko letaka u kojima je pisalo da „u gladnom, golom i bosom seljačkom narodu Jugoslavije kralj ima 62 miliona dinara godišnje džeparca”; AJ, 74 – 12 – 23. Najgore je ipak prošao Dragoslav Kostić iz Beograda koga je Državni sud za zaštitu države osudio na godinu dana zatvora jer je rekao da kralj ne štedi i da je kralj lopov koji je svoj novac stavio u francuske i engleske banke, pa da ne treba štedeti „već tući od glave, a ne od repa”; AJ, 135 – 82 – 52/32.

koji način oštetili ili uvredili sliku kralja, kraljice ili prestolonaslednika. Tako je Mijo Rešetar videvši kraljevu sliku u novinama rekao za kralja „kak je debel”, za kraljicu „da je fest žena” i da bi rado sa njom bio, dok je za prestolonaslednika Petra govorio da izgleda kao Ciganče. Zbog uvrede nanesene kraljevskoj porodici je bio kažnjen sa jednom i po godinom zatvora.⁷⁵ Čak i u slučajevima kada bi nadzornici otkrili da su školska deca uzrasta od 7 do 10 godina u svojim čitankama na bilo koji način oštetila ili naružila sliku kralja ili prestolonaslednika vođena je detaljna istraga u odeljenju za Državnu zaštitu.⁷⁶ Za uvredu nanetu kralju gimnazijalci su redovno izbacivani iz škola,⁷⁷ ali su takvi predlozi činjeni i kada se radilo o učenicima prvog razreda narodnih škola. Tako su zbog pogrdnih reči za isključenje iz škole i zabranu daljeg školovanja bili predloženi Akif Eganović i Ivan Bundić, obojica sedmogodišnji dečaci iz visočkog sreza, ali su prosvetne vlasti od toga odustale, ističući kako su deca u dobu kada nisu svesna svojih postupaka, „pa bi se tako učinio veliki grehom jer pored rđavog ili nikakvog porodičnog vaspitanja, ne bi se bez škole ovakva deca mogla vaspitati i spremati da postanu dobri i čestiti ljudi”.⁷⁸ Dešavalo se ipak da vlasti ne budu preterano uviđavne ni prema sasvim maloj deci – Zlatko Zanini, desetogodišnji učenik je tako bio kažnjen, jednoglasnom odlukom nastavničkog saveta Dubrovačke realne gimnazije, gubitkom prava na školovanje u svim srednjim, srednjim stručnim i građanskim školama, jer je na jednoj dopisnici probušio oči kralju, kraljici i prinčevima, a zatim „tako oštećenu dopisnicu istakao na vidno mesto u učionici, da bi je mogli videti svi učenici”.⁷⁹

Bilo je međutim i slučajeva da građani kroz uvrede kralja otvoreno iskazuju svoje neraspoloženje protiv režima, dinastije i monarhijskog uređenja uopšte, ili pak same države.⁸⁰ Najčešće su veličani Franja Josif i Austro-Ugarska,⁸¹ prizivana okupacija od strane Italije, Austrije ili Mađarske,⁸² isticano da je kralj protiv Hrvata i da sve zlo Hrvatima dolazi iz Beograda,⁸³ priželjkivana samostal-

⁷⁵ Kppa 570 / 33, AJ, 63 – 167/1933.

⁷⁶ Pov. br. 991 od 7. 11. 1935, AJ, 66 (poverljiva arhiva) – 15 – 38. V. i Pov. br. 25 972 od 26. 6. 1933, AJ, 66 (Ministarstvo prosvete) (poverljiva arhiva) – 11 – 31.

⁷⁷ Boško Radulović, učenik 6. razreda gimnazije je izbačen iz škole jer je za vreme predavanja o sunčanom satu predložio da se umesto daske upotrebi kraljeva slika. Br. 80 397 od septembra 1933. (bez datuma), AJ, 63 – 96/1933.

⁷⁸ Br. 590 od 11. 2. 1930, AJ, 66 (poverljiva arhiva) – 15 – 38. Kako je Akif Eganović rekao za Petra II: „Zar posranče da bude kralj”, odgovornost je pala na njegovog oca koji je osuđen na 20 dana zatvora.

⁷⁹ AJ, 74 – 12 – 23.

⁸⁰ Stjepan Golob je izjavio: „Da mi nije žene i dece ja bih još danas preko granice u Mađarsku kod Pavelića i Perčeca”, AJ, 63 – 6 /1933.

⁸¹ Br. 117 007 od 16. 12. 1930, AJ, 63 – 183/1930.

⁸² Br. 95 805 od 9. 10. 1930, AJ, 63 – 183/1930. V. i AJ, 63 – 171/1933.

⁸³ Br. 46 035 od 16. 5. 1930, AJ, 63 – 57/1930.

⁸⁴ Br. 90 579 od 4. 10. 1935, AJ, 63 – 162 /1935. Delikt je učinjen 1931. V. i AJ, 63 – 107/1934 i AJ, 63 – 161/1934.

na Hrvatska, ali i otvoreno izjavljivano da će kralj umreti nasilnom smrću.⁸⁴ Kralj je psovan i kao „kralj Ciganin”,⁸⁵ nazivan „opančarem”, „vlaškim” ili „srpskim” kraljem.⁸⁶ Počinitelji verbalnog delikta su se u najvećem broju slučajeva branili pijanstvom. Vlasti, međutim, sve do 1932. godine nisu bile spremne da prihvate ovakvu „argumentaciju”, (iako je zaista najveći broj uvreda činjen u pijanom stanju),⁸⁷ čak u i u onim slučajevima kada su svedoci potvrđivali da okrivljenik nije bio pri sebi dok je govorio inkriminisane reči. Situacija se drastično promenila od 1932. kada je najveći broj prijava odbacivan – jer su uvrede izrečene u pijanstvu, svadi, afektu, jarosti i slično.⁸⁸ Uzimane su u obzir i zaista specifične okolnosti, pa tako Aleksandar Radivojac, koji je govorio kako je „kralj najveći neprijatelj” i kako želi „slobodnu i samostalnu Vojvodinu”, nije krivično gonjen „jer se nalazi u duševnoj depresiji zbog svog nameštenja koje čeka već dve godine”.⁸⁹ Rosa Jokić je pak izjavljivala da otkada je kralj došao „u zemlji nema nikakvog reda”, ali zbog loših ekonomskih prilika u kojima je živela i „slabe inteligencije” nije bila pozvana na odgovornost.⁹⁰

Prijavitelji verbalnog delikta su obično bili susedi, a delikt je dokazivan svedočenjem lica koja su inkriminsanom razgovoru prisustvovala. Prijave su katkad podnošene iz mržnje ili osvete, a dešavalo se da lažni svedoci i njihovi nagovarači, zbog preopterećenosti sudova predmetima, ne budu ni pozvani na odgovornost.⁹¹ Od 1932. sve je više prijava koje se odbacuju jer se sumnja u validnost svedoka – pre svega ako su se slučajevi svodili na reč protiv reči, ako su počinilac i svedok u srodstvu ili u zavadi ili se pak iskazi više svedoka ne poklapaju. Naročito su kao svedoci cenjeni državni službenici jer su istražni organi smatrali da njihov položaj ukazuje da se njihovom svedočenju može pokloniti vera.⁹² Najveći broj onih koji su pozivani na odgovornost za uvredu kralja bavio se zemljoradnjom ili su pak bili zanatlije, što je i razumljivo kada se ima u vidu socijalna struktura stanovništva Kraljevine. Međutim, pada u oči da je neobično mali broj intelektualaca krivično gonjen zbog uvrede kralja, verovatno jer su mogli bolje sagledati sve eventualne opasnosti od davanja nepromišljenih izjava pred nedovoljno pouzdanim licima, ali i stepenom obrazovanosti koji je uticao na pažljiviji odabir reči u razgovoru. Posle Marsejskog atentata, u opštem osećaju straha i beznada koje je zavlдалo u Kraljevini, znatno je povećan broj proce-

⁸⁵ Br. 16 715 od 25. 2. 1930, AJ, 63 – 12/1930.

⁸⁶ V. AJ, 63 – 231/1931.

⁸⁷ Н. Крајински, „Неке особине криминалитета у Југославији”, *Архив за правне и друштвене науке*, 1–2 /1938, стр. 207.

⁸⁸ V. AJ, 63 – 6/1933.

⁸⁹ Br. 20 831 od 6. 3. 1933, AJ, 63 – 6/1933.

⁹⁰ Br. 112 187 od 5. 12. 1932, AJ, 63 – 192/1932.

⁹¹ AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 8 – (k 9).

⁹² V. slučaj Viktora Raca od 14. 11. 1932, AJ, 63 – 192/32.

suiranih slučajeva uvrede kralja, dok su pijanstvo, afekat ili svađa mnogo ređe prihvatani kao olakšavajuće okolnosti počinjenog dela.

Broj prijava za verbalni delikt	Prihvaćene kao osnovane	Odbačene kao neumesne	Ukupno
1930. (nedostaju podaci za prva tri meseca)	446	89	535
1931. (nedostaju podaci za prvu polovinu godine)	204	244	448
1932. (nedostaju podaci za period 22. 3 – 1. 7)	98	353	451
1933.	137	561	698
1934. (nedostaju podaci za period 4. 4 – 26. 6)	180	542	722
1935. (za delikte učinjene do 5. 5)	468	589	1.057

Statistika je prema nepotpunim podacima iz fonda Ministarstva pravde. Podaci postoje od 1930. jer je tada stupio na snagu jedinstveni Krivični zakonik za teritoriju čitave Kraljevine.⁹³

Marsejski atentat i žalost za kraljem

U toku 1933. godine poverenje u režim je brzo opadalo, naročito u zapadnim kraljevima zemlje. Britanski poslanik Henderson je isticao da su na hrvatskom selu uzroci ovog nezadovoljstva mnogo više ekonomske nego političke prirode. Sa druge strane, za nezadovoljstvo u Zagrebu i Ljubljani, ali i u drugim gradovima, bili su krivi, po mišljenju britanskog poslanika, „neefikasnost i nepoštenje administracije”. Ipak, iako je kralj izgubio poverenje „svojih severnih podanika”, njegova opšta popularnost u zemlji, a posebno među Srbima, ne-

⁹³ V. AJ, 63 – 12/1930; 124/1930; 183/1930; 131/1931; 179/1931; 231/1931; 115/1932; 192/1932; 6/1933; 33/1933; 96/1933; 139/1933; 171/1933; 23/1934; 107/1934; 116/1934; 161/1934; 189/1934; 210/1934; 7/1935; 42/1935; 81/1935; 119/1935; 162/1935 i 199/1935.

⁹⁴ Godišnji izveštaj britanskog poslanika Hendersona za 1933, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 145–148. Sa druge strane, kraljeva popularnost je opadala u Hrvatskoj. Vladar je decembra 1933. svoj rođendan proslavio u Zagrebu „u pokušaju da povрати nešto od izgubljenog ugleda”; Godišnji izveštaj britanskog poslanika Hendersona za 1933, Ž. Avramovski, *n. d.*, t II, str. 145. Na dan kraljevog rođendana je svaka kuća u Zagrebu morala da okači zastavu do 8 sati ujutru. Ako to vlasnik ne bi učinio, posećivala ga je policija, ispitivala i „teško kažnjavala” (u pitanju su bile novčane kazne, a R. Horvat u svom pamfletu „Hrvatska na mučilištu” navodi da se radilo o 500 dinara; R. Horvat, *n. d.*, str. 458). Pri nedavnoj poseti kraljice Zagrebu, ističe dalje britanski konzul u Zagrebu, važila su ista pravila. Kraljicu je na stanici dočekala masa ovacijama, „ali im je bilo naređeno da budu prisutni i da skandiraju”. Nemoguće je stoga, smatrao je britanski konzul, prihvatiti izveštaje štampe o oduševljenom prijemu. „Pravo stanje stvari u državi se skriva, a bilo kakvo izveštavanje o njemu nije dozvoljeno što se može tumačiti kao dokaz da vlasti znaju da istina ne bi bila po ukusu”; Izveštaj britanskog konzula iz Zagreba sa kraja decembra 1933 (datum nečitak), AJ, FO – 371 – 403 – 18 452.

sumnjivo je porasla u 1933. godini.⁹⁴ I kralj je bio svestan činjenice da režim posustaje. Pred put u Francusku u razgovoru sa mitropolitom Gavrilom, Ivanom Meštrovićem i Nevilom Hendersonom, vladar je najavljivao krupan unutrašnjo-politički zaokret, povratak parlamentarizma i davanje samouprave Hrvatima.⁹⁵ Planove o preuređenju Kraljevine je međutim presekla marsejska tragedija.

Marsejski zločin je izazvao zaprepašćenje i u zemlji i u inostranstvu. Strana štampa je atentat upoređivala sa ubistvom Franca Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine, strahujući od izbijanja novog rata širih razmera.⁹⁶ U prvim trenucima Jugosloveni, kako je izveštavao Henderson, nisu znali kome da pripišu odgovornost za kraljevu smrt: „nedopustljivoj nemarnosti francuskih vlasti, hrvatskim teroristima, Mađarskoj ili Italiji”.⁹⁷ Iako je bilo jasno da su Italija i Mađarska pomogle, a i omogućile atentat na kralja, jugoslovenska vlada je podnela Memorandum Društvu naroda u kome je optužila samo Mađarsku, budući da je britanski ministar Džon Simon jasno stavio do znanja jugoslovenskom poslaniku u Londonu Đorđu Đuriću „da njegova zemlja neće pomoći Jugoslaviju, ako zbog njenog zahteva da se optuži Italija Musolini preduzme ratne operacije”.⁹⁸ Kako se Jugoslavija posle smrti kralja Aleksandra okrenula Velikoj Britaniji, očekujući od nje pomoć i zaštitu,⁹⁹ nije bilo druge nego da Kraljevina, nedovoljno jaka da se izloži italijanskoj ratnoj opasnosti, ovakav „savet” zapadnih sila, predvođenih Britanijom, prihvati.

⁹⁵ V. *Мемоари српског патријарха Гаврила*, Београд, 1993, стр. 68–69 и 81–82; I. Meštrović, *n. d.*, стр. 36–237; M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka, 1970, стр. 273; C. Nielsen, *n. d.*, стр. 437; Б. Глигоријевић, „Основе и карактер личног режима краља Александра Карађорђевића”, *Српска политичка мисао*, 1/1995, стр. 45.

⁹⁶ V. C. Nielsen, *n. d.*, стр. 455. V. и Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, т. 3, Београд, 2002, стр. 321.

⁹⁷ Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, т. II, стр. 226. Kraljevina je neposredno posle atentata praktično bila na rubu rata sa Italijom. Vladeta Milićević, jugoslovenski obaveštajac zadužen za ustaše, pisao je: „Mržnja naroda prema fašističkoj Italiji dostigla je vrhunac. Na površini se osećala mrtva i opasna tišina, ali su mi susreti sa ličnostima iz političkog i vojnog vrha pokazali da je vlada računala sa mogućnošću oružanog sudara. Vojska je bila u stanju stalne pripravnosti i spremna za dejstva, a neke jedinice su se već koncentrisale na zapadnoj granici. A onda su, posle ponovljenih zahteva zapadnih sila jugoslovenskoj vladi, preduzete vojne pripreme mere bile ukinute. Zapadne sile su se plašile da bi Nemačka mogla iskoristiti vojni sukob Jugoslavije i Italije za preduzimanje iznenadnih napada na Austriju i Čehoslovačku”; В. Милићевећ, *Убиство краља у Марсељу*, Београд, 2000, стр. 82.

⁹⁸ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, т. 3, Београд, 2002, стр. 327. Више о жалби Југославије Друштву народа и njenom ishodu v. „Меморандум југословенске владе је јуче поподне предат Друштву народа”, *Политика*, 29. 11. 1934. „Католички блок и убиство кralја Александра”, *Istorija XX века*, 1–2/1991, стр. 30–31; В. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1983, стр. 202–205 и 221–222.

⁹⁹ Na dan kraljevog ubistva Nevil Henderson se poslom nalazio u Beču. Knez Pavle i predsednik vlade Bogoljub Jevtić su, nezavisno jedan od drugog, poslali telegramе britanskom poslaniku da se hitno vrati u jugoslovensku prestonicu; Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, т. II, стр. 226.

Iako je Musolini očekivao da će ubistvo kralja Aleksandra izazvati revolucionarno vrenje i dovesti do raspada zemlje, posledice su bile potpuno suprotne očekivanim. „Zemlja je u tuzi bila jedinstvenija nego ikad”, ocenio je britanski poslanik Henderson.¹⁰⁰ Vlada je proglasila šestomesečnu državnu žalost, koja je trajala od 9. oktobra 1934. do 9. aprila 1935. godine, a od toga je prvih četrdeset dana predstavljalo vreme duboke žalosti. Sve državne i privatne škole su bile raspuštene čim je stiglo službeno obaveštenje o kraljevoj smrti, a radnje su, u nekim gradovima, ostale zatvorene tri dana. Na državnim nadležnostima, javnim zgradama i privatnim kućama u svim gradovima i varošima širom zemlje su bile istaknute velike crne zastave u znak žalosti za pokojnim kraljem.¹⁰¹ Službenici su nosili uobičajene znake žalosti – crnu kravatu i flor na levoj ruci; sva akta državnih nadležstava su imala crni okvir i pečat od crnog voska¹⁰² a poštanske marke su takođe bile uokvirene crnim ivicama.¹⁰³ Ministarski savet je takođe propisao da u prvih 40 dana, dakle u periodu duboke žalosti, ne mogu biti odžavana „nikakva veselja ni igranke”.¹⁰⁴ Vojna lica, oficiri i podoficiri nosili su crni flor i u vreme duboke žalosti nisu smeli da posećuju pozorišta, operu, bioskope, koncerte i lokale u kojima svira muzika; dok su u restorane i kafane mogli navraćati jedino „radi ishrane i za najkraće vreme”. Vojna lica vlasnici radioaparata su za vreme trajanja žalosti mogla upotrebljavati iste samo u zatvorenim prostorima.¹⁰⁵ Ministar vojni je dalje propisao da za vreme trajanja obične žalosti vojna lica ne mogu posećivati „balove, zabave, matinee, dansinge i uopšte lokale u kojima se igra”. U intimnim porodičnim društvima u kojima se igra, pisalo je dalje u ovom naređenju, „vojna lica ne mogu igrati sem u slučaju porodičnog veselja, zbog ženidbe ili udaje najbližih članova porodice, u kom slučaju najbliži članovi porodice, po naročitom odobrenju pretpostavljenih mogu na dan porodičnog veselja skinuti crni flor i igrati. Odmah po prestanku veselja, flor se ponovo nosi”.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 226.

¹⁰¹ „Три дана су затворене радње у Врању”, *Политика*, 15. 10. 1934; „На начин који уопште није запамћен, народ је јуче у Загребу показао своју жалост за Краљем Александром”, *Политика*, 16. 12. 1934; „Брчко у црнини”, *Политика*, 10. 10. 1934; „Грађани Цетиња у знак жалости”, *Политика*, 15. 10. 1934. Predsednik cetinjske opštine Nikola Zuber je na Komemorativnoj sednici svoje opštine čak predložio, a prisutni građani su „jednoglasno usvojili”, da svi Cetinjani do 1. januara 1936. godine „o svojim slavama ne primaju posete, već da slave u krugu porodice, a sumu novca koju su nameravali utrošiti o slavi za doček gostiju da prilože fondu za podizanje spomenika na Cetinju Viteškom kralju Aleksandru I Ujedinitelju; drugo da opština Cetinje učini apel na sve opštine Zetske banovine da i one ovu odluku sprovedu na svojim teritorijama”; „Грађани Цетиња у знак жалости”, *Политика*, 15. 10. 1934.

¹⁰² Br. 222 od 10. 10. 1934, AJ, 74 – 273 – 407.

¹⁰³ M. Stojadinović, *n. d.*, str. 292.

¹⁰⁴ Br. 222 od 10. 10. 1934, AJ, 74 – 273 – 407.

¹⁰⁵ Đ. Br. 22 888 od 28. 10. 1934, AJ, 74 – 438 – 643.

¹⁰⁶ Đ. Br. 22 888 od 28. 10. 1934, AJ, 74 – 438 – 643.

Od Splita, u koji je kraljevo telo preneto ratnim brodom, na dugom putovanju kroz Hrvatsku do Zagreba, u samom Zagrebu, od Zagreba do Beograda u kome su građani odavali svom kralju poslednju poštu, i na poslednjem putovanju u Topolu „spontana tuga je bila iskrena i duboka”.¹⁰⁷ Narod se tiskao oko železničke pruge kojom je prevezeno kraljevo telo,¹⁰⁸ a u Zagrebu je defilovanje masa ispred posmrtnog odra potrajalo celu noć i ceo dan do polaska voza. *Politika* je javljala da se više od 130.000 ljudi, ne samo iz najbliže okoline Zagreba, već i iz Like, Podravine, Bjelovara, Varaždina i cele Savske banovine, na ovaj način pozdravilo od kralja Aleksandra.¹⁰⁹ Nepuna dva dana kovčeg sa kraljevim telom je bio izložen u Starom dvoru, a mnogi su iz unutrašnjosti u preko sto specijalnih vozova sa 40 vagona u kompozicijama dolazili u Beograd da se poklone senima mrtvog kralja.¹¹⁰ „Izgledalo je da čitava Jugoslavija defiluje ulicama Beograda”, zapisala je Klod Elan. Neki seljaci su putovali šezdeset ili čak sto kilometara, na konju ili pešice, ne bi li stigli da se u Beogradu oproste sa kraljem, dok su drugi pustili bradu u znak žalosti od dana ubistva.¹¹¹ Za vreme prenosa posmrtnih ostataka od Saborne crkve, gde je patrijarh Varnava u pratnji nekoliko episkopa održao opelo, do železničke stanice „prizori su bili potresni”. „Ljudi, žene, deca, vojnici, policajci, svi su plakali dok je kovčeg prolazio pored njih, većina ih je klečala, a gradom su se neprestano čula naricanja okupljene mase”.¹¹² Na ispraćaju kralja u Beogradu, pisao je Svetozar Ritig Grguru Anđelinoviću, bila je učinjena velika nepažnja. Zagrebački i beogradski nadbiskup nisu dobili pozivnice i ulaznice da učestvuju pri opelu i bogoslužjenju u Sabornoj crvi,

¹⁰⁷ Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 227.

¹⁰⁸ „Народ Горње Посавине и Кордуна дочекао је воз у Сиску”, *Политика*, 16. 10. 1934.

¹⁰⁹ „На начин који уопште није запамћен, народ је јуче у Загребу показао своју жалост за Краљем Александром”, *Политика*, 16. 12. 1934.

¹¹⁰ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Крађорђевић у европској политици*, т. 3, Београд, 2002, стр. 317.

¹¹¹ К. Елан, *Живот и смрт краља Александра*, Београд, 1989, стр. 172–173.

¹¹² Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 227. Raspoloženje u Beogradu na gotovo istovetan način opisuje i Milan Stojadinović, u M. Stojadinović, *n. d.*, str. 290. Bilo je međutim i drugačijih izveštaja. U izveštaju „Raspoloženje hrvatskog naroda posle marsejskog atentata”, koji je nastao u krugovima ekstremnih hrvatskih desničara, pisalo je da je „atentat rodio u hrvatskom narodu oduševljenje”. „Svi Hrvati su se međusobno pozdravljali, čestitali i stiskali ruke... ljudi su odmah iz zadovoljstva konstatirali da je pala glava za glavu, da je osvećena smrt Stjepana Radića”. U izveštaju je dalje navodeno da su seljaci bili najoštrijim pretnjama isterani da se poklone mrtvom kraljevom telu, kao i da su dovedene plaćene naričaljke iz drugih krajeva zemlje da nariču za pokojnim kraljem; „Raspoloženje hrvatskog naroda posle marsejskog atentata” od 30. 1. 1935, AJ – 519 (Komunistička internacionala) – 1935 / 43. Britanski konzul u Zagrebu je javljao da se u Hrvatskoj može osetiti ljutina jer su Hrvati bili označeni kao kraljeve ubice. Izveštaj britanskog konzula iz Zagreba N. Hendersonu od 19. oktobra 1934, AJ, FO – 403 – 18 452. Ipak, smatramo da je britanski poslanik Henderson dobro ocenio da „suze nije moguće simulirati”; Godišnji izveštaj Hendersona za 1934, Ž. Avramovski, *n. d.*, t. II, str. 227.

¹¹³ Pismo Svetozara Ritiga ministru za fizičko vaspitanje naroda Budislavu – Grguru Anđelinoviću od 2. decembra 1934, A SANU – 14 530 (Ostavština Fedora Nikića) – I 3 – 39.

nego su morali „dobar sat i pol stajati na cesti poput drugog sveštenstva”. U isto vreme se našlo dosta mesta za starokatoličkog i evangelističkog biskupa i njihove pratnje.¹¹³

Nema sumnje, potvrđuju i svi raspoloživi neutralni izvori, da je žalost za kraljem u jesen 1934. bila iskrena i duboka. Čitav period diktature obeležilo je pomno nadziranje, policijsko ili volontersko, svih potencijalnih neprijatelja režima, državnog i narodnog jedinstva. Arhive ministarstava su prepune raznih denuncijacija, obično onih koje su se odnosile na uvredu kralja ili nekog od članova kraljevskog doma. Kako je čitav poredak bio silovito uzdrman smrću kralja Aleksandra, ovakvi vidovi nadziranja ljudi, državnih službenika, ali i primitivnih seljaka koji često, zbog svoje (ne)obrazovanosti, nisu mogli ni imati kakav politički stav, došli su do svog vrhunca. Sreski načelnici i komandanti žandarmerijskih stanica su se najednom našli pozvanim da procenjuju da li ima građana koji neiskreno žale poginulog kralja, šetaju nasmejani ulicama ili se pak u svom domu vesele uz muziku.¹¹⁴ Niko nije bio pošteđen nadzora, pa je Dobroslav Stevović, predsednik opštine pribojske i veleposednik, prijavljen državnom tužiocu pri Državnom sudu za zaštitu države, ali protiv njega nije pokrenut postupak, da se na dan smrti kralja nije nalazio u Priboju, no kada se vratio 13. oktobra „njegova pojava je davala gledaocima sa strane veoma veseo i raspoložen utisak”. Na svom dućanu, pisalo je dalje u prijavi, Stevović nije okačio zastavu, a ni na drugoj njegovoj kući, u kojoj su živeli majka i brat, zastave takođe nije bilo. Ni na komemorativnoj sednici koja je održana u lokalnoj osnovnoj školi Stevović „se nije istakao kao predsednik da održi predavanje u znak žalosti”, a kritikovao je sveštenika koji je prozvaao one koji rade protiv države „brankovićima” ističući kako je takav govor neumesan.¹¹⁵ Vlasti su se tako, u želji da žalost za kraljem svakodnevno iskazuju svi građani Jugoslavije na način

¹¹⁴ Ako bi žandarska patrola naišla na kuću u kojoj je bila neka zabava uz muziku, vlasnici kuće su bili upozoravani da traje državna žalost za kraljem. Terezija Rutnik, zemljoradnica iz Dravske banovine je bila optužena za uvredu vladara jer je 14. oktobra u svom domu sa prijateljima uz muziku slavila imendan, a kada ju je žandarska patrola upozorila da je zabranjeno veseliti se u doba žalosti za poginulim kraljem, ona je odgovorila: „Umro je Franja Jozef pa ga nismo žalili, poginuo je Ferdinand pa ga niko nije žalio, pa zašto bi morali žaliti Aleksandra jer Aleksandar nije ništa dobrog stvorio”. Zbog ovako nepromišljenog odgovora, u kome se po svemu sudeći nije krila nikakva politička demonstracija ili stav, već samo nezadovoljstvo, najverovatnije ekonomskim položajem, Terezija Rutnik je završila na sudu. Kakva je presuda protiv nje doneta nemoguće je reći budući da su ovakvi delikti, iako su po zakonu spadali u nadležnost Državnog suda za zaštitu države, gotovo po pravilu, osim u izuzetno teškim slučajevima, prosleđivani na nadležnost lokalnim sudovima; AJ – 63 – 210 / 1934. Sa druge strane, Kraljevska banska uprava Moravske banovine je dostavila Odeljenju za državnu zaštitu da je paroh Božidar Milenković u društvu učitelja Nikole Lalića, obojica iz Paježa, na dan sahrane kralja „pevao i veselio se u tamošnjoj osnovnoj školi i u stanu pomenutog učitelja”. Banska uprava je naredila sreskom načelniku da ovu dvojicu građana „najstrože kazni”, pa je parohu dosuđeno da plati 500 dinara, a učitelju 100; Pov. br 57 716 od 17. 12. 1934, AJ – 63 – 18 / 1934. V. i AJ, 63 – 161 / 1934.

¹¹⁵ Pov. 513 od 22. 10. 1931, AJ – 135 (Državni sud za zaštitu države) – 115 – 44 / 34.

koji im se činio prikladnim i podobnim, gubile u trivijalnostima. Svako, pa i najmanje protivljenje proglašenoj višemesečnoj državnoj žalosti je moglo biti kažnjeno zatvorom, što najbolje ilustruje primer šefa računovodstva Gradskog poglavarstva u Sarajevu Šemsudina Sarajlića, koji se protivio upotrebi papira sa crnim florom uz izgovor da se to naređenje odnosi samo na državna nadležstva, a ne i na opštine, te je zbog takvog stava kažnjen sa 20 dana zatvora.¹¹⁶ Nesmotrene izjave ili postupci, pa čak i ako se radilo o maloletnim gimnazistima, nisu praštani. Petnaestogodišnji Ivan Gombač, učenik V razreda gimnazije u Karlovcu, isključen je iz škole jer je rekao da je „kralj krepao i da neće biti predavanja”.¹¹⁷ Dešavalo se i da deca, poput petnaestogodišnje učenice Slave Bravadžić iz sarajevske gimnazije, imaju već jasno određen politički stav. Naime, ona je rekla pred školskim drugaricama: „Trpili smo i trpili, pa nam je dodijao. Zato smo ga ubili.”¹¹⁸ Mnogi su, posebno u Savskoj banovini, kraljevo ubistvo upoređivali sa smrću Stjepana Radića, ističući kako je u pitanju odmazda, odnosno da je „pala glava za glavu”.¹¹⁹ Brojni su naravno bili i oni protivnici šestojanuarskog državnog uređenja, štaviše protivnici zajedničke države uopšte koje je tragedija kralja Aleksandra osokolila i podstakla da još otvorenije politički demonstiraju. Ovo je stvaralo zategnutu atmosferu u onim kraljevima gde su jedni pored drugih živeli Srbi i Hrvati i unosilo strepnju i nemir u pojedina naselja. Meštani Jasenovca su tako pisali knezu Pavlu da su od pogibije kralja učestali povici „sa strane naše braće rimokatoličke veroispovesti” koji su izazivali lokalne Srbe i vikali „Živeo Perčec i Pavelić, slava Georgijevu!” u vreme državne žalosti.¹²⁰ Pojedini katolički sveštenici su takođe koristili kraljevu pogibiju za nastavak svog antidržavnog delovanja, pa je Josip Šerec, iz sela Valpova, u toku

¹¹⁶ Strogo pov. 84/34 od 19. 11. 1934, AJ – 74 – 12 – 23.

¹¹⁷ AJ, 63 – 183/1934. Bilo je i onih koji su, saznajući za pogibiju kralja, govorili da je „pas poginuo”; AJ, 63 – 161/1934.

¹¹⁸ Zbog ove izjave Bravadžićeva je izbačena iz gimnazije i pritvorena. Br. 98195 od 26. 10. 1934, AJ, 63 – 161/1934.

¹¹⁹ V. AJ, 63 – 189/1934.

¹²⁰ U tekstu je dalje pisalo da se sve ovo dešavalo na očima i ušima policije i žandarmerije. Pojedini slučajevi prijavljivani su i sreskom načelstvu, ali je ono „vrlo mlitavo postupalo, tako da su se pojedini vikači još više okuržili”. Meštani Jasenovca su se žalili i Ministarstvu unutrašnjih poslova, čiji je izaslanik vodio uviđaj na licu mesta. Ovaj izveštaj knezu Pavlu je potpisalo 40 Jasenovčana; AJ – 63 – 108/1935. Pojedinci su otvoreno hvalili atentat, pa je Šimun Grašo izjavio: „Duša atentatorova će u raj, a kraljeva u pakao”, dok je Gracije Grgurević govorio da mu je draži atentat nego da mu otac iz groba ustane; AJ, 63 – 189/1934.

¹²¹ Kako je župnik Šerec zbog svog rada bio već čitavih osam puta premeštan iz mesta u mesto, traženo je od verskog odeljenja Ministarstva pravde da se ovom župniku oduzme pravo vršenja sveštenečke dužnosti. Kakav je bio ishod opisanog slučaja iz postojećih dokumenata se ne može zaključiti. Pov. Br 4209 od 5. 11. 1934, AJ, 63 (versko odeljenje) – 105. Župnik Svetozar Ritig je pak pisao ministru za fizičko vaspitanje naroda Budisavlju - Grguru Anđelinoviću da je „u našem katoličkom kleru bol i žalost za izgubljenim kraljem svakog dana sve veća i teža. Svi danas osećaju kako je njegova vladavina nije bila epizoda, nego epoha u povijesti našeg naroda”; A SANU, 14 530 – 13 – 39.

službe u crkvi, videvši da školska deca nose na ruci crni flor u znak žalosti za kraljem, naredio đacima da taj flor skinu.¹²¹

Strog nadzor vlasti nad podanicima nakon atentata se negativno odražavao na ukupnu atmosferu u državi i pojačavao nezadovoljstvo. Režim je pokušavao ono što je bilo nemoguće – da u ime žalosti za kraljem, čija je smrt, kao što smo već istakli, izazvala iskrenu tugu u zemlji, pokuša da zaustavi svaki život i upravlja emocijama ljudi. Predsednik vlade Uzunović je, kako je pisao Milan Stojadinović, naredio preterano stroge znake „opšte narodne žalosti”, zabranjujući pozorišne predstave, bioskope i muziku po kafanama, pa je „Beograd davao utisak kao da je većina građana za jedan dan pomrla”.¹²² Još jednom se pokazalo da je režim, ovaj put oslonjen na Namesništvo nedoraslo svojoj složenosti i težini situacije, pokušavao da natera sve podanike Kraljevine Jugoslavije da razmišljaju onako kako je od njih očekivano (i zahtevano). Insistiranje na preteranoj žalosti je ubrzo izazvalo nezadovoljstvo i proteste – „trgovci i krojači su želeli da svet kupuje stvari i odela za balove i predstave, umetnici su želeli da zabavljaju narod, mladež je želela da igra i peva. Na taj način, prvobitna iskrena i prava narodna žalost se ubrzo pretvorila u prisline forme pod kontrolom policije, izubivši tako svaki smisao. Narod koji je žalio, pretvorio se u narod koji protestuje.”¹²³

Summary

„No Intrmediaries Between the King and the People”. Dynastic Propaganda in the Time of the January sixth regime

Although the regime of January the 6th for many, mainly economical reasons, wasn't the most popular one, the king, monarchy and dynasty were quite estimated. British diplomatic reports from Belgrade show that the king and queen were predominantly popular in almost all parts of Yugoslavia. However, local authorities kept under constant surveillance lot of „suspicious characters” in order to prevent and stop any kind of action or notion that could be regarded as hostile towards the royal family. Although the grieve and mourning after the tragic death of king Alexandar was the sincere one, local bureaucrats wrote long reports stating that some inhabitants were singing or smiling in the first days after the assassination. It turned out that the king's popularity was not enough. The climate of constant surveillance, lack of political freedom, imposition of Yugoslav ideology together with economical difficulties provoked even deeper political and national crisis. As a result, king's utopian project of state salvation failed completely.

¹²² M. Stojadinović, *n. d.*, str. 292.

¹²³ M. Stojadinović, *n. d.*, str. 292.